

УЙҒОНИШ ДАВРИ ОЛИМЛАРИНИНГ ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ ВА ЭРКИНЛИКЛАРНИ ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ.

Чориев Маҳмуджон Аҳмад ўғли

ИИВ Академияси Давлат-хуқуқий фанлар

кафедраси ўқитувчиси лейтенант

choriev99@list.ru

тел: 994813421

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7057767>

Мақолада: Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлар ҳақидаги уйғониш даври мутафаккирларининг қарашлари, инсон ҳуқуқлари ҳақидаги ғояларнинг дастлабги кўринишлари ва Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқларига оид халқаро хуқуқий нормаларни жорий қилиш келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Инсон ҳуқуқлари, БМТ, концепция, конференция, Кониститутция, Резолюция, Ассамблея,

Умуман олганда, Уйғониш даврининг дастлабки пайтлари мутафаккирларининг инсон ҳуқуқлари бўйича ғоялари ҳамда Эркинликнинг буюк хартияси ўрта асрларнинг кейинги босқичларида Европада инсон ҳуқуқларига оид ғояларнинг янада ривожланишига ва ғоялардаги инсон ҳуқуқларининг меъерий ҳужжатларда мустахкамланишига ҳамда жамиятнинг кенг қатлами томонидан қабул қилина бошлашига катта туртки бўлди.

Уйғониш даврининг навбатдаги босқичида табиий ҳуқуқ ғояси янада ривожланиб борди ва бу жараён феодализмнинг умумий танглиги шароитида кечган. Бу ҳолат жамиятда феодализм тартибларига қарши норозиликларнинг кучайишига ва илғор ғояларнинг кенг тарқалишига ёрдам берар эди. Шу билан бир вақтда, Европада табиий ҳуқуқнинг оқилона назарияси узил-кесил шаклланди. Бу назария таниқли мутафаккирлар Г.Гроций, Б.Спиноза, Ж.Локк, Ш. Монтескье, Д. Дидро ва бошқаларнинг асарларида ўз аксини топди. Табиий ҳуқуқ назарияси феодализмни танқид қилиш ҳамда шахс ва давлат ўртасидаги муносабатларда ҳуқуқ ҳукмронлик қилиши зарурлигини асослаш билан, шахс ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги янгича тасаввурлари билан феодализмга қарши қаратилган ва миллий-озодлик йўналишидаги инкилобларни ғоявий тайёрлашга ва уларнинг натижаларини юридик жиҳатдан мустахкамлашга катта улуш кушган. Хусусан, давлат фаолиятининг келиб чиқиш манбаи ва ҳуқуқий асоси сифатида ижтимоий шартнома концепцияси алоҳида аҳамиятга эга бўлган. “Давлат, - деб

ёзганди голландиялик ҳуқуқшунос Г. Гроций (1583-1645), - эркин кишилар томонидан қоидаларга риоя этишни ва умумий фойдани кўзлаб тузилган иттифоқдир”. Г. Гроцийнинг ватандоши файласуф, Б. Спиноза (1632-1677) “давлатнинг мақсади аслида эркинликдир” деб таъкидлаган, сунгра “хар кимнинг фуқаролик ҳолатидаги табиий ҳуқуқи тугамайди”, деб уқтирган. Зотан, инсон табиий ҳолатда ҳам, фуқаролик ҳолатида ҳам ўз табиати қонунлари бўйича ҳаракат қилади: ўз фойдасини кўзлаб фикр юритади, қўрқув ва умид измида яшайди. Инсонни унинг табиий ҳуқуқларидан махрум этиш зулмга асосланган бошқарув усулига олиб боради. Инглиз мутафаккири Ж. Локк (1632-1704) хар ким фуқаролик манфаатлари: ҳаёти, соғлиги, эркинлиги таъминланиши, сақланиши ва амалга оширилиши имкониятига эга бўлиши “ҳамда пул, ер, уй-жой, рўзгор ашёлари ва шу каби ташки неъматларга эгалик қилиши” учун қанча ваколат зарур бўлса, давлат одамлардан худди шунча ваколат олади, деб ҳисоблаган. Ж. Локкнинг фикрича, халқнинг суверенитети унинг ўзи томонидан барпо этилган давлатнинг суверенитетидан юқорироқдир. Шу сабабли, золим ҳукмдорларга нисбатан халқ “арши аъло”га илтижо этиши ва куч қўллаши шарт. “Бош ва буюк мақсад” - хуррият тузумига давлатдаги ҳокимият ваколатларини тенг тақсимлаш йўли билан эришиш мумкинлиги хусусида Локк айтган фикр, айниқса, муҳимдир. Ҳокимиятнинг тармоқларга бўлиниши ва бундай тақсимотнинг тамойиллари тўғрисидаги ғоя француз мутафаккири Ш.Л.Монтескье (1689-1755) томонидан қўллаб-қувватланган ва ривожлантирилган. У ўзининг “Қонунларниш руҳи тўғрисида” деган асарида шуни таъкидлаганки, хар бир давлатда ҳокимиятнинг учта тармоги, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти булмоги лозим. Монтескьенинг фикрича, “қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият битта шахс ёки биргина муассаса тимсолида бирлашадиган бўлса, озодлик ва эркинлик бўлмайди, чунки ана шу ҳукмдор ёки сенат золимликка асосланган қонунларни золимона йўл билан қўллаш учун яратаверишидан кўрқса бўлади. Суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятдан ажратиб қўйилмас экан, бунда ҳам эркинлик бўлмайди. Агар суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ҳокимият билан бирлашгудек бўлса, фуқароларнинг ҳаёти ва эркинлиги ўзбошимчалик, бедодлик ҳукми остида қолади, зотан, қонун чиқарувчи унинг, яъни судьянинг ўзи бўлади. Бордию, суд ҳокимияти ижро этувчи ҳокимият билан бирлашиб кетадиган бўлса, судьянинг - зулм ўтказувчига, бинобарин, зулмкорга айланиш эҳтимоли юзага келади. Ана шу учала

хокимият битта шахс ёки муассаса тимсолида бирлашадиган бўлса, ҳамма нарса халоқ бўлди деяверинг: хокимият қонунлар яратади, хокимият умумдавлат тусидаги қарорларни ижро этади ва хокимият жиноятлар устидан ҳукм чиқаради ёки хусусий шахслар билан судлашади” .

Табиий ҳуқуқ назариясига Ж.Ж.Руссо (1712-1778) катта хисса қўшган. Унинг фикрича, табиий ҳолатда барча кишилар тенгдир. Фақат соғлиқ ҳолати ва ёшига кўра тенгсизлик мавжуд, холос. Ижтимоий тенгсизлик, Руссонинг эътиқодича, меҳнат қуролларини такомиллаштириш жараёнида, хусусий мулкчилик ва маданият юзага келиши асносида келиб чиқади. Бунинг оқибатида бойлар ва қашшоқларга бўлиниш содир бўлади. Шу муносабат билан Руссонинг айтишича, одамлар ўз ҳуқуқларини бой бермайдиган ва эркинликларини сақлаб қоладиган сиёсий тузилмагина қонуний ва ваколатлидир. Унинг мулжалига кўра, ижтимоий шартнома давлат хокимиятининг асосидир. Бундай шартнома амал қилганида ҳар бир одам ўзини умум хохиш-иродасининг олий раҳбариятига бағишлайди ва бу билан унинг (хохиш-ироданинг) қатнашчисига айланади, негаки, хокимият шартнома қатнашчиларидан таркиб топадиган суверен ихтиёрига ўтади. Суверенитетнинг ўзи халққа тегишлидир . Ж.Ж. Руссо халқнинг золимларга қарши ўзгармас ҳуқуқи борлигини эътироф этган. Табиий ҳуқуқ ғоясини француз қомусий алломаси Д. Дидро (1713-1784) ҳам қўллаб-қуватлаган. У ҳам инсонга олий қадрият тариқасида қараган. “Фақат иккита чин бойлик мавжуд, — деб таъкидлаган эди у, - бу инсон ва заминдир ” . Д. Дидро ҳам давлат хокимиятини ижтимоий шартнома махсули деб билган. “Ҳеч кимга табиат бошқа кишилар устидан ҳукмронлик қилиш ҳуқуқини бермаган, — деб ёзганди у. - Эркинлик самовий инъомдир ва ҳар бир шахс ундан ақлини ишлата бошлаши биланоқ фойдаланиш ҳуқуқига эга”. Табиат ҳукмронлиги хусусида фикр юритиб, у шундай деб таъкидлаган: "... бошқа ҳар қандай Ҳукмронликнинг келиб чиқиши табиатга бориб тақалмайди ” . Диккат билан, синчиклаб ўрганилса, табиат ҳукмронлигининг манбаи ҳамisha қуйидаги икки ҳолатдан бири эканлиги аён бўлади: хокимиятни ўзлаштириб олган шахснинг зуровонлиги ва шафкатсизлиги ёхуд ўзлари тузган ёки тузишни мулжаллаётган шартнома бўйича муайян шахсга буйсунганлар билан хокимият кимга ишониб топширилган бўлса, ўша кимса ўртасидаги розилиқдан иборат. Табиий-ҳуқуқий тартиб ғоясидан феодал-мутлак тузумларни оқлаш учун фойдаланилганлигини ҳам, албатта, айтиб ўтиш керак бўлади. Шу муносабат билан, Германия табиий ҳуқуқ назариясининг

йирик намояндаси С.Пуфендорфнинг (1632-1694) қарашлари ҳам ибратлидир.

Халқаро ҳуқуқнинг мустақил субъекти сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳам халқаро ҳуқуқнинг миллий ҳуқуққа нисбатан усту-ворлигини эътироф этади ва бу билан инсон ҳуқуқлари соҳасида ўзи қўшилган халқаро ҳуқуқ нормалари ва тамойилларига содиклигини конституциявий даражада эълон қилган. Яъни, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мукаддимасида: "...халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлигини тан олган холда...", - деб кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, Конституциянинг 2-бўлими, 18-52-моддалари тўлиқ инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари масаласига бағишланган. Инсон ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқнинг турли соҳалари билан чамбарчас боғлиқ равишда, яъни ўзаро таъсир кўрсатиш йўли билан ривожланиб бормоқда. Бу соҳаларга халқаро одат ҳуқуқи, халқаро шартномалар ҳуқуқи, халқаро ташкилотлар ҳуқуқи, халқаро гуманитар ҳуқуқ каби халқаро ҳуқуқ соҳаларини киритиш мумкин. Инсон ҳуқуқлари ва халқаро одат ҳуқуқи. Халқаро одат ҳуқуқи давлатларнинг ҳуқуқий мажбурияти тушунчасидан келиб чиқади ҳамда қатъий риоя этиладиган умумий ва доимий амалиётдан ташкил топади. Халқаро одат халқаро ҳуқуқнинг манбаидир. Халқаро ҳуқуқнинг одат нормаси хулк-атвор ва юриш-туришнинг барчага баб-баравар қоидалари, яъни халқаро ҳуқуқ субъектлари юридик жиҳатдан мажбурий деб эътироф этидиган қоидалар бир хил амал қилишида кўринадир. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқ давлат билан унинг фуқаролари ўртасидаги фуқароларнинг ҳуқуқларини халқаро микёсда ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солади. Бошқа давлатлар, одатда, бундай ҳуқуқ мониторингига фақат оддий дипломатик амалиёт воситасида тасодиф туфайли жалб этилиб қолиши мумкин. Шундай қилиб, давлатлар томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқни хосил этиш сифатида қабул қилинган амалиёт, умуман олганда, халқаро одат ҳуқуқини ташкил этувчи хулк-атвор ва юриш-туришнинг айрим шаклларида фарқ қилувчи шаклларни ўз ичига олади, улар, хусусан, қуйидагилардан иборат: биринчидан, БМТ Низомига ва унинг инсон ҳуқуқларига доир қоидаларига ялпи тарафдорлик; иккинчидан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси универсал тарзда ва тезда тасдиқ этилган холда қабул қилинганлиги; учинчидан, инсон ҳуқуқларининг умумэътироф этилган тамойилларини қабул қилиш ёки айрим ҳуқуқларнинг ўзини қабул қилиш тўғрисида

халқаро битимларни тайёрлаш ҳамда қабул қилиш ишида давлатларнинг ялпи иштироки; туртинчидан, инсон ҳуқуқлари тамойилларининг Европа, Лотин Америкаси ва Африкадаги минтақавий ташкилотларда давлатлар томонидан қабул қилиниши; бешинчидан, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро тамойилларнинг халқаро ҳуқуқ нормалари деб эътироф этилиши; олтинчидан, давлатларнинг ўз миллий ҳуқуқий тизимлари ёки амалиётларини халқаро стандартларга ёки халқаро ташкилотлар томонидан эълон қилинган тамойилларга мувофиқ ҳолга келтириш борасидаги фаолияти ҳамда инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қоидаларнинг миллий конституциялар ва қонунларга бевосита ёки билвосита киритилиши; еттинчидан, миллий сиёсатда, дипломатик амалиётда, халқаро ташкилотларнинг фаолияти ва ҳаракатларида инсон ҳуқуқлари тамойилларига мунтазам муносабат этиб турилиши; саккизинчидан, давлатларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқни бузиш билан боғлиқ амалиётни, шу жумладан, бошқа давлат томонидан қонунбузарликка жавоб тариқасида кўрилаётган қамоққа олиш чоралари ва содир этилаётган бошқа номатлуб ҳаракатлари акс этган бошқа муносабатлари ёки ҳаракатлари . Халқаро одил суд ҳамда Халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро одат ҳуқуқи мавжудлиги эътироф этилган. Шу билан бирга, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро одат ҳуқуқи, асосан, биринчи авлод (туркум) ҳуқуқлари деб юритиладиган фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларга тааллуқли бўлиб, иккинчи ва учинчи авлод ҳуқуқларига, энг аввало, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқларга амалда дахл этмайди . Инсон ҳуқуқлари ва халқаро шартномалар ҳуқуқи. Халқаро шартномалар ҳуқуқи давлатлар билан халқаро ҳуқуқнинг бошқа субъектлари ўртасидаги халқаро шартномалар тузиш, бундай шартномаларнинг амал қилиши ва уларни бекор қилиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар мажмуидан иборат.

Аксарият ҳолларда, янги ривожланиш йўлига ўтган, айниқса, ушбу гарб давлатларига хайрихоҳ бўлмаган собиқ социалистик лагерда бўлган давлатлардаги сайлов натижаларини, сайлов қандай тарзда ўтишидан қатъи назар, эътироф этмаслик, халқаро стандартларга мувофиқ эмас, деб топиш ва айни шу вақтнинг ўзида, бошқа давлатларда эса, яъни Европа мамлакатларида ёки уларга хайрихоҳ давлатларда сайлов қонунчилиги нормалари оммавий бузилган ҳолларда ҳам, демократик ва қонуний ўтди, деб эътироф этиш ҳоллари, бундай давлат ва халқаро ташкилотларнинг

фаолиятига ишончсизлик билан қарашга ва ўз навбатида, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларнинг турли хил талқин қилинишига олиб келмоқда. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришда халқаро ҳамкорлик катта аҳамият касб этади. Бу жабҳада Инсон ҳуқуқлари бўйича II-Бутунжаҳон конференцияси (Вена, 1993 й.) мамлакатлар учун муҳим воқелик ва йўл-йўриқ бўлди, унинг якуний ҳужжатларида инсон ҳуқуқини рағбатлантириш ва ҳимоялаш ишида асосий масъулият давлатлар зиммасида эканлиги, яъни халқаро институтлар ва механизмлар ёрдамчи роль уйнаши ҳақидаги қоида қайд этилган. Ҳар бир мамлакатдаги ҳуқуқни ҳимоя қилиш билан боғлиқ вазият халқаро ҳамжамиятни сўзсиз ташвишга солишини эътироф этиб, Ўзбекистон, айти вақтда, унга нисбатан инсон ҳуқуқлари мавзусини сиёсийлаштиришга интилишлар ва “икки томонлама стандартлар” сиёсати мутлақо йўл қўйилмаслиги лозим, деб ҳисоблайди ва инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилишда универсаллик, бегаразлик, холислик ва бир хилликни таъминлашга чақиради. Таъкидлаш лозимки, БМТ Бош Ассамблеясининг 61-сессия-сида қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари бўйича тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро ҳурмат қилиш муносабатларини рағбатлантириш” тўғрисидаги 61/166-сонли Резолюцияни қабул қилишда Ўзбекистон ташаббускорлардан бири бўлди, унда “айрим мамлакатларда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳолат ҳақида сиёсий асосланмаган ва шошма-шошарлик билан қарорлар қабул қилишдан, бир-бирига қаршилик қилиш услублари, инсон ҳуқуқларидан сиёсий мақсадларда фойдаланиш ҳолларидан воз кечиш зарурлиги”га алоҳида ургу берилган ҳамда “инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро учрашувларда сиёсий, иқтисодий ва маданий хилма-хиллик мамлакатлар зфтасида барқарор ва дустона муносабатларни ривожлантириш ҳамда халқаро учрашувларда тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро Ҳурмат қилиш” зарурлиги эътироф этилган.

Ҳозирги замон инсон ҳуқуқларидаги яна бир муаммо, бу масалан, “гуманитар интервенция” назарияси каби халқаро ҳуқуқда норматив асосда эътироф этилмаган доктриналардан айрим давлатлар томонидан ўз ташки сиёсатида фойдаланишдир. Ушбу муаммо, яъни “гуманитар интервенция”ни қўллашнинг ҳаққонийлиги турли хил халқаро конференцияларда, шу жумладан, Бутунжаҳон Халқаро ҳуқуқ ассоциацияси конференцияларида ҳам муҳокама қилинган. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ фанида айрим олимлар томонидан гуманитар

интервенцияни қўллаш мумкинлигига оид турли хил мезонлар илгари сурилмоқда ва улар жумласига қуйидагилар киради: 1) инсон ҳуқуқлари кўпол равишда бузилиши содир бўлишининг хавфи муайянлиги ёки унинг содир бўлиши; 2) мумкин бўлган тинч воситаларнинг барчасидан фойдаланиб бўлиниши ва натижа чиқмаганлиги; 3) давлатга инсон ҳуқуқларининг кўпол равишда бузилишини тўхтатишни талаб қилиб ультиматум тақдим этилган бўлиши кераклиги; 4) агар вақт етарли бўлса, давлат гуманитар интервенция давомида эришиладиган мақсадлари тўғрисида хабар бериши кераклиги; 5) агар Хавфсизлик кенгаши харакатсизлик қилаётган бўлса, гуманитар интервенция қўлланилиши мумкин; 6) имконияти борича, унинг худудига кушин киритилиши учун давлатдан таклифнома олиш мақсадга мувофиқ; 7) харбий кучни факат кўпол равишда инсон ҳуқуқларининг бузилишига барҳам бериш мақсадида қўллаш лозим ва давлатнинг бошқа мақсадларида ишлатилиши мумкин эмас; 8) харбий кучни қўллашда давлатнинг сиёсий ёки ижтимоий-иқтисодий тузумини ўзгартиришни, ҳукуматни ағдариш мақсадларини қўзламаслик керак; 9) “гуманитар интервенция” вақтида факат мақсадга эришиш учун зарур бўлган микёсда чекланган кушин контингентини ишлатиш лозим; 10) курулли кучларни чекланган вақтда қўллаш мумкин ва “гуманитар интервенция” ўз мақсадида эришгандан сўнг, кушин ажнабий худуддан чиқарилиши лозим. Аммо, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, “гуманитар интервенция” тушунчаси бирор-бир халқаро ҳуқуқий ҳужжатда ўзининг аниқ таърифи ва ҳуқуқий мақомини олмаган. Бу факат айрим давлатларда доктрина шаклида ишлатилмоқдаки, мазкур ҳолат ана шу давлатларнинг муайян давлатларга нисбатан сиёсатида жиддий қуролга айланмоқда. Масалан, гуманитар интервенция назарияси собиқ Югославия, Ирок каби давлатлар худудларига бостириб киришда АКШ бошчилигидаги давлатлар учун таянч асос вазифасини ўтади. XXI асрда инсон ҳуқуқлари ривожиди яна бир муҳим назарий ва амалий муаммолардан бири, бу “маданий релятивизм” муаммосидир. Маданий релятивизм - бу шундай методологик кўрсатмаки, у айрим махаллий (локал) маданиятларга хос, кўзга яққол ташланиб турадиган тафовутларга асосланган холда, универсал, умумбашарий қадриятлар ва тамойилларни рад этади. Маданий релятивизм инсон ҳуқуқларига татбиқан бу ҳуқуқлар Гарб маданияти махсули ва шу сабабли уларни универсал деб хисоблаб бўлмайди, деган тасдиқда намоён бўлади. Инсон ҳуқуқлари талқинидаги маданий релятивизм

тарафдорлари орасида Осиё мамлакатлари, хусусан, Хитой ҳамда Эрон ҳуқуқшунослари ва сиёсатшунослари кўпчиликини ташкил этадилар. Улар мазкур методологик кўрсатмадан мамлакатларда инсон ҳуқуқлари бузилаётганлиги борасида, одатда, халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинаётган танқидга қарши далил сифатида фойдаланадилар. Инсон ҳуқуқларини миллий психология ва маҳаллий хусусиятларга қараб талқин қилишнинг ҳар хил усулларини рад этадиганларнинг фикрига қўшилиш мумкин. Бундай талқинлар инсон ҳуқуқларини бузиш ҳолларини оқлашга хизмат қила бошлагунга қадар уларга йўл қўйса бўлади. Бинобарин, бундай талқинлар керак, акс ҳолда, маданий релятивизмдан бошқа тарафга - ҳуқуқий идеализм тарафига бутунлай огиб кетиш мумкин, дейди А. Саидов . XXI асрдаги инсон ҳуқуқларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири, бу унинг универсаллигидир. Турли-туман маданият ва анъаналар инкишоф этилган бу азалий дунёда инсон ҳуқуқларининг универсаллиги қуйидагиларда намоён бўлади: Биринчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасида норма ижодкорлиги изчил давом этаётган ва хали поёнига етмаган жараёндир. Инсон ҳуқуқлари ва бу соҳадаги халқаро нормалар келажакда қандай ривожланиши, авваламбор, давлатларнинг ўзига боғлиқ. Шу сабабли инсон ҳуқуқларининг универсаллигига олдиндан белгилаб қўйилган қандайдир мезон деб қарамаслик керак. Яъни, инсон ҳуқуқлари табиатан барча инсонларга ва халқларга тегишли бўлсада, улар халқаро норма ижодкорлигига асосланган, шу билан бир қаторда, миллий ва минтақавий хусусиятларнинг аҳамиятини ҳамда турли тарихий, маданий ва диний контекстларнинг моҳиятини инобатга олган ҳолда кўриб чиқилмоғи керак. Иккинчидан, инсон ҳуқуқлари сиёсий тараққиётнинг муайян бир даври ёки босқичига тааллуқли бўлмайди. Яъни, бу факат соф Ғарбнинг махсули бўлиб қолмасдан, бошқа маданиятлар, анъаналар ва динларда ҳам инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қоидаларни ўзида акс эттирган ғоялар ишлаб чиқилган бўлиб, бу ғоялар замонавий инсон ҳуқуқларининг, яъни бу соҳадаги халқаро ҳужжатларнинг ишлаб чиқилиши, қабул қилиниши ва такомиллаштирилишида катта ва асосий роль уйнамоқда . Демак, юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, XXI асрда, яъни глобаллашув янада жадал ривожланиб бораётган бир жараёнда, давлатларнинг инсон ҳуқуқлари бўйича ҳамкорлиги масаласи уларнинг ҳам ички сиёсати, ҳам ташки сиёсатининг асосий йўналишларидан бирига айлантормоқда. Шу билан бир қаторда, мазкур ҳолат бу масалада ҳам

назарий ва шу билан боғлиқ холда амалий муам- мolarни ҳам келтириб чиқармоқдаки, бу муаммоларни хал этиш “Инсон ҳуқуқлари” фанининг ва мазкур фаннинг алоҳида соҳаси сифатида ажралиб чиқаётган инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг асосий вазифаси бўлиб колмоқда. Бугунги глобаллашув асрида энг муҳим муаммолардан бири тер- роризмга царши курашдир. Терроризм ўз олдига инсон ҳуқуқлари, демократия ва қонунийликни йўқ қилишни мақсад қилиб куйган. У БМТ Устави ва бошқа халқаро шартномалар асосида бўлган қадриятларга, инсон ҳуқуқларини хурмат қилишга, ҳуқуқнинг устуворлигига, фуқаролар аҳолини ҳимоя қилувчи уруш олиб бориш қоидаларига; халқлар ва мамлакатлар ўртасидаги бағрикенгликка, можароларни тинч йўл билан хал қилишга зарба беради. Терроризм айрим инсон ҳуқуқлари, хусусан, яшаш ҳуқуқи, эркинлик ва жисмоний дахлсизликни амалга ошириш имкониятларига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Террористик хуружлар ҳукуматни нобарқарорлаштириши, фуқаролик жамиятини, тинчлик ва хавфсизликни бузиши, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнини хавф остига қўйиши ҳамда аҳолининг айрим гуруҳларига кучли салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Буларнинг ҳаммаси инсоннинг асосий ҳуқуқларини амалга оширишга бевосита таъсир қилади. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро шартномаларда давлат ўз юрисдикцияси остидагиларни террористик хуружлардан ҳимоя қилишга ҳуқуқли ва мажбур эканлиги аниқ белгилаб қўйилган. Бу қоида ўз юрисдикцияси остидаги шахсларнинг инсон ҳуқуқларига тажовуз қилинишидан ҳимоя қилиши билан боғлиқ бўлган давлатнинг умумий мажбуриятларидан келиб чиқади. Агар, янада аниқроқ қилиб айтилса, бу мажбурият давлат томонидан инсоннинг яшаш ҳуқуқи ҳамда хавфсизлигининг хурмат қилинишини кафолатлаш бўйича мажбуриятининг таркибий қисми ҳисобланади. 2005 йили Бош Ассамблея томонидан қабул қилинган Бутунжаҳон Саммитининг Яқунловчи ҳужжатида терроризм билан кураш олиб боришда инсон ҳуқуқларини хурмат қилиш масаласи кўриб чиқилди ва терроризмга қарши кураш борасидаги халқаро ҳамкорлик БМТ Устави, тегишли конвенция ва протколларни кушган холда халқаро ҳуқуқ нормаларига риоя қилинган холда амалга оширилиши лозим, деб хулоса қилинди. Чекланган холларда, мисол учун, миллат хаёти хавф остига тушиб коладиган давлатдаги фавқулодда ҳолат қоидаларидагина давлат Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактнинг айрим нормаларидан чекланиши тўғрисида чоралар кўриши мумкин. 4-моддада иштирокчи-давлат Пактда

кўзда тўтилган айрим мажбуриятларидан қонуний асосларда оркага кайтиши учун бажариши шарт бўлган формал ва мавжуд талабларни бажариши лозимлиги баён этилган. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро шартномаларда кўзда тўтилган айрим инсон ҳуқуқларидан воз кечишга хаттоки, фавқулодда ҳолатлар даврида ҳам йўл қўйилмайди. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактнинг 4-моддаси 2-қисмида чекиниш мумкин бўлмаган ҳуқуқлар сифатида яшаш ҳуқуқи, қийноққа ёки шафкатсиз, ноинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазога мустахик бўлмаслик ҳуқуқи, қўллик ва тобелик ҳолатини тақиқлаш, шартномавий мажбуриятларни бажармаганлиги асос қилинган холда озодликдан махрум қилишга дучор бўлмаслик ҳуқуқи, содир этилган пайтида жиноят ҳисобланмаган ҳаракат учун жазога тортилмаслик ҳуқуқи, ҳуқуқ субъектчилиги эътироф этилишига бўлган ҳуқуқ, шунингдек, фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги кўрсатиб ўтилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари буйича халқаро ҳуқуқ. Дарслик. - Т.: Konsauditinform-Nashr, 2006. - Б. 48.
2. Гроций Г. О праве войны и мира. - М.: 1956. - С. 74.
3. Спиноза Б. Избранные произведения. Т.2. - М.: 1957. - С. 300.
4. Локк Дж. Избранные философские произведения. - М.: 1960. Т.2. - С. 116; История политических и правовых учений: Учебник/ Под ред. О.Э. Лейста. - М.: 1997. — С. 185—190.
5. Law and Force in the New International Order. 1991. Boulder. - P. 113-142.
6. Права человека. Учебник для вузов. /Под. ред. Лукяшева Е.А. - М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. - С. 504.
7. История политических и правовых учений: Учебник/Под ред. О.Э. Лейста.-М.: 1997.-С . 195-196.

